

“De profetie van Joël kreeg onder ons hare vervulling”

Opwekkingen na de Afscheiding

M. 101

In de tijd na de Afscheiding van 1834 vonden er in de afgescheiden kringen in de provincie Groningen en in Bunschoten een aantal opwekkingen plaats. Deze opwekkingen gingen gepaard met bijzondere verschijnselen als tongentaal en profetie.

Gezien de huidige discussie over het werk van de Geest en over de gaven van de Geest leek het ons interessant om te kijken wat er precies gebeurd is en hoe er vanuit de kerken op werd gereageerd.

We beschrijven eerst de opwekkingen in Groningen. En we kijken hoe deze opwekkingen werden beoordeeld. Vervolgens kijken we naar de opwekkingen in Bunschoten. Ook hier beschrijven we de reacties vanuit de kerken. Tenslotte willen we proberen het één en ander te evalueren.

B. van der Wal ■

Z.J.C. van Harten ■

De opwekkingen in Groningen

Het begon allemaal op een zondagavond in het vroege voorjaar van 1835 in Uithuizermeeden.¹⁾ Een groep jongelui was bij elkaar. Het was een gezellige en ontspannen avond. Maar één van de jongens vond het allemaal wat te oppervlakkig en hij stelde voor om samen iets nuttigs te gaan lezen. Zijn voorstel werd goedgekeurd en de jongen las een stuk voor over de wedergeboorte uit het boek Redelijke godsdienst van Willem à Brakel (1635-1711). Eén van de aanwezige jonge vrouwen werd er onrustig van. Onder het voorwendsel dat ze zich niet zo lekker voelde, ging ze naar huis toe. Maar ze werd steeds onrustiger. Het was voor haar duidelijk dat ze eeuwig verloren was. Thuisgekomen vroeg ze aan haar huisgenoten of die voor haar wilden bidden. Hoewel het ondertussen al midden in de nacht was, besloten haar huisgenoten om een oude man uit het dorp te vragen. Deze man stond bekend om zijn vroomheid en hij zou wel kunnen helpen. Die nacht kwam de jonge vrouw onder de indruk van Gods grote genade voor zondige mensen.

Het gebeuren bleef niet onbekend en de volgende zondag ging er een groep jongeren naar de jonge vrouw toe. Er werd gesproken over de HERE en zijn dienst. Aan het einde van de avond werd er gebeden en toen gebeurde het. Twee jonge vrouwen werden zo getroffen dat ze het uitschreeuwden: “Wat moeten wij doen om zalig te worden?!” Er werd met hen doorgesproken, gezongen en gebeden. En diezelfde avond werden ook deze twee vrouwen verzekerd van Christus’ liefde. In de week die volgde kwamen elke avond mensen samen om door te spreken over alles wat er plaatsvond. En op al die avonden werden er mensen overtuigd van hun redding door het bloed van Christus. De drie jonge vrouwen gingen vervolgens naar het nabijgelegen dorp ‘t Zandt. En ook daar kwamen veel mensen onder de indruk van hun zondigheid en van Gods genade. Zelfs kinderen van een jaar of tien getuigden in het openbaar van wat de Here in hen tot stand had gebracht.

“Voor het overige,” schrijft Helenius de Cock, “had er tot dusverre niets vreemds plaats gevonden.”²⁾ Maar dit zou spoedig veranderen.

De drie jonge vrouwen werden door een groep jongeren uit het in de omgeving liggende Spijk uitgenodigd. De jongeren hoopten namelijk op een opwekking in Spijk omdat het er volgens hen geestelijk doods was. De drie vrouwen gaven gehoor aan het verzoek en samen met een aantal vrienden reisden ze naar Spijk toe. Daar kwamen ze in een gezelschap bijeen. In eerste instantie leek het bezoek niet geslaagd. Er werd uit de bijbel gelezen en gezongen, maar er gebeurde niet veel. Totdat de groep ging eten. Eén van de jongens werd gevraagd of hij voor het eten wilde bidden. "Zou ik, onwaardige tot de HERE bidden?" antwoordde hij en gelijk daarna viel hij bewusteloos neer. Een jonge vrouw begon de HERE te prijzen en ook zij raakte buiten bewustzijn. De overige aanwezigen spraken met elkaar over Gods grote daden en meerdere van hen vielen buiten westen. Toen de mensen weer bijkwamen, vertelden ze heerlijke dingen gezien en gehoord te hebben. Maar zodra ze over Jezus wilden praten, vielen ze opnieuw flauw. Hun lichamen konden dat niet verdragen. Dit duurde de hele nacht en volgende ochtend door. Toen het gezelschap uiteenging, sloegen de jonge vrouwen luid zingend onderweg nog de handen samen, 'als onzinnigen' aldus Helenius de Cock.³⁾

Vanaf die tijd vielen er in de samenkomsten elke keer mensen bewusteloos neer. Voornamelijk vrouwen, maar het kwam ook bij mannen wel voor. Er werd gezongen, gebeden en gesproken alsof men in de hemel was. Men maakte lichamelijke bewegingen die men normaal gesproken nooit zou kunnen uitvoeren. Ook werden er allerlei voorspellingen gedaan. En er waren er zelfs die naar de begraafplaatsen gingen en bij elk graf aangaven of degene die daar begraven lag in de hemel of in de hel was. Ook trokken mensen erop uit om in andere dorpen en steden Gods oordeel aan te kondigen. Deze verschijnselen vonden gedurende twee jaar plaats, maar daarna verdwenen ze helemaal.

Hoe werden deze gebeurtenissen beoordeeld? Helenius de Cock zegt dat zijn vader geen voorstander was van 'hartstochtelijke bewegingen'.⁴⁾

Je mocht ze volgens hem zeker niet opwekken. De opwekking zelf durfde De Cock niet te veroordelen. Wel werden de extreme uitingen door hem afgewezen.

Een ander vooraanstaand predikant in de Afgescheiden kerken, ds. Simon van Velzen, lijkt iets scherper in zijn oordeel. Volgens hem is "algemeen erkend, dat zulke werkingen niet van des Heeren Geest voortkomen."⁵⁾ De opwekking was in eerste instantie niet verkeerd, maar de duivel probeerde door de excessen het werk van de Afscheiding kapot te maken.

De opwekking in Bunschoten

Een aantal jaren na deze gebeurtenissen in Groningen vond er in Bunschoten iets soortge-

lijks plaats. Hier bestond sinds juni 1836 een afgescheiden gemeente, die jarenlang zwaar vervolgd werd. De meeste informatie over de opwekking in Bunschoten vinden we in de brieven die de diaken J. Beukers aan zijn oom P. Niezen en aan Van Velzen, beiden woonachtig in Amsterdam, heeft geschreven.⁶⁾

Op zaterdag 8 februari 1840 werd in Bunschoten de grote stormramp van 1825 herdacht. Op dezelfde dag begon een opwekking. Een dag later, op zondag, kwam het tot een ontlading. Een dienstmeid werd geraakt door 'een pijl van de Geest' en begon luidkeels haar zonden te belijden.⁷⁾ Vele leden van de afgescheiden gemeente kwamen bij haar kijken en raakten ook in een soort geestesvervoering. Mensen begonnen luidkeels hun zonden te belijden en spraken en jubelden over hun Verlosser Jezus Christus. Dat kon in sommige gevallen urenlang aanhouden. Het zal een indrukwekkend gebeuren zijn geweest, want de burgemeester, een fervent tegenstander van de afgescheidenen, durfde het niet aan "om dit werk des Geestes met geweld tegen te staan."⁸⁾

De maandag daarop konden de vissers vanwege te laag water niet uitvaren en werden er opnieuw mensen geraakt door de Geest. "Eenigen kregen licht in den weg der verlossing voor zichzelf en de snoeren vielen in lieflijke plaatsen, zoodat het geroep om Jezus in het gejuich der verlostten voortdurend als een reukoffer naar den hemel opging."⁹⁾

Ook bij deze opwekking waren opvallend veel kinderen betrokken. Op 11 februari werden vele kinderen 'met de Geest vervuld'. De kinderen zongen de hele nacht liederen voor Jezus. De ochtend daarop gingen 30 kinderen, samen met de diaken Beukers, naar de burgemeester toe. Een meisje van 11 sprak de burgemeester waarschuwend toe.¹⁰⁾ De opwekking in Bunschoten hield een aantal weken aan. Velen bekeerden zich. "De profetie van Joël kreeg onder ons hare vervulling" schreef Beukers opgetogen.¹¹⁾

In maart keerde het verschijnsel weer voor korte tijd terug tijdens een catechisatieles van Beukers. Beukers schreef zelf dat Here aanwezig was, Hij "stortte bij vernieuwing Zijn Geest van liefde en ontdekking uit in veler harten".¹²⁾

Hoe werd op de opwekkingsbeweging in Bunschoten gereageerd? Van Velzen, die consulent was in Bunschoten bezocht samen met ds. T.F. de Haan de gemeente op 24 februari 1840, ruim twee weken na het begin van de opwekking. Volgens Beukers brachten ze met veel genoegen huisbezoeken.¹³⁾ Van kritiek van de kant van Velzen en De Haan lezen we niets. De Cock heeft zich ronduit positief uitgesproken over de gebeurtenissen. Dat was toen de brief die Beukers aan Niezen schreef werd gepubliceerd.¹⁴⁾ Deze brief werd waarschijnlijk

uitgegeven om in brede kring meer bekendheid te geven aan wat er in Bunschoten plaatsvond. Aan De Cock was gevraagd of hij een voorwoord bij deze brief wilde schrijven. De Cock voldeed aan het verzoek en in zijn voorwoord is hij ronduit positief: "en geve de Heere dat het horen zijner groote daden, en het vermelden van zijn lof, velen ook opwekke nog, om bij aanvang of bij voortgang te vragen: mannen broeders, wat moeten wij doen om zalig te worden?"¹⁵⁾

Maar al snel kwam de opwekking in ander vaarwater terecht. In april 1840 kregen Jacobus Poort en zijn vrouw Reintje naar eigen zeggen bijzondere openbaringen van God. Volgens Poort had God aan hem geopenbaard dat God een einde zou maken aan de kerkelijke en wereldlijke regering. De gemeente zou geen ouderlingen en diakenen meer nodig hebben.¹⁶⁾ Poort wist een groep mensen om zich heen te verzamelen. Hij begon zichzelf op te werpen als prediker en legde vooral de nadruk op verootmoediging. Deze verootmoediging moest uitkomen in het dragen van zwarte kleding. Ook gaf Poort zijn volgelingen de opdracht om als boetedoening al het houtwerk aan de huizen zwart te verven. Verder moest het sierlijk vaatwerk samen met alle fraaie meubelstukken weggedaan worden. Ook de sieraden moesten worden weggegooid. Op 9 april 1840 begon Poort zijn eigen huisraad te vernietigen. Een aantal gemeenteleden volgde zijn voorbeeld. Het leek wel op een beeldenstorm. Deze periode wordt in Bunschoten de 'zwarte tijd' genoemd.

Deze excessen in Bunschoten werden duidelijk veroordeeld. Beukers zocht snel weer contact met Van Velzen over de gebeurtenissen rondom Poort. Van Velzen kwam al direct in april 1840 naar Bunschoten. De ouderlingen Niezen en Simons waren met hem meegekomen. Van Velzen veroordeelde de standpunten en werkwijze van Poort. Ook deed hij pogingen om de 'zwarten' tot rede te brengen. In de meeste gevallen echter tevergeefs.¹⁷⁾ Ook de kerkenraad trad onmiddellijk tegen Poort op. Maar deze trok zich van de vermaningen van de kerkenraad niets aan. Daarom werden Poort en zijn volgelingen onder censuur geplaatst en later losgemaakt van de gemeente.¹⁸⁾

Over het verdere verloop van de excessen zijn weinig bronnen beschikbaar. Poort begon op den duur het einde van de wereld te profeteren. Volgens hem zou er vanuit de zee een groot vuur komen dat alle huizen zou verteren. De huizen van de mensen die zijn profetie gelovig aanvaardden zouden gespaard blijven. Toen deze voorspelling niet uit bleek te komen, bloedde de beweging langzaam dood.¹⁹⁾ Een aantal kinderen van de 'zwarten' keerden onder maatschappelijke en sociale druk terug in de kring van de afgescheidenen. Maar veel

nakomelingen van de 'zwarten', sloten zich later aan bij de Christelijk Gereformeerde Kerk.

Evaluatie

Het is opvallend dat mannen als De Cock en Van Velzen de opwekkingen in eerste instantie positief hebben beoordeeld. Mensen kwamen tot bekering, geestelijke lauwheid verdween en mensen beleden hun zonden. Velen vonden rust in Christus.

Het feit dat er mensen waren die bewusteloos raakten, werd niet veroordeeld. Het is bovendien opvallend dat men van dit soort verschijnselen niet leek te schrikken. Wellicht kwam het in deze periode vaker voor. Er werden in ieder geval geen expliciete vraagtekens bij gezet. Over het algemeen werd het erkend als werk van de Geest.

Toen de opwekking in Spijk en omstreken zich doorzette, schortte Hendrik de Cock volgens zijn zoon Helenius zijn oordeel op. Maar we hebben gezien hoe positief De Cock is als hij een voorwoord schrijft bij de publicatie van de brief van Beukers aan Van Velzen.

Van Velzen is wat negatiever over het bewusteloos vallen en het doen van voorspellingen. Maar in het algemeen heeft hij de opwekking niet veroordeeld. Hij noemde de gebeurtenissen in Bunschoten een 'krachtige werking des Geestes'.²⁰⁾

Er is wel eensgezindheid als het gaat om het veroordelen van de excessen. Dat blijkt onder meer aan de manier waarop is omgegaan met Jacobus Poort en zijn volgelingen. Zij werden door Van Velzen meerdere malen op hun dwalingen aangesproken. Door de plaatselijke kerkenraad werden deze mensen onder tucht gezet en met toestemming van de Provinciale Vergadering werden de mensen die bleven volharden in hun dwaling, afgesneden van de gemeente. Er werd dus hard opgetreden tegen dit soort uitwassen.

De hamvraag is nu natuurlijk wanneer je moet spreken van een exces. De scheidslijn tussen opwekking en exces blijkt erg dun te zijn. Wat als opwekking begon, eindigde in een uitwas?²¹⁾ De precieze grens tussen beide is lastig aan te geven. Duidelijk is in ieder geval wel dat de excessen werden afgewezen als niet-bijbels. De bijbel was en bleef de norm om deze gebeurtenissen te beoordelen.²²⁾

Waarom hebben deze opwekkingen vlak na de Afscheiding plaatsgevonden? En hoe kan het dat ze alleen in een aantal plaatsen in Groningen en in Bunschoten voorkwamen? Het antwoord op deze vragen is moeilijk te geven. Het werk van de Heilige Geest is niet altijd te verklaren.

Er zijn wel een aantal zaken te noemen die de opwekkingen beïnvloed hebben. Veel afgescheidenen kwamen bijeen in zogenaamde conventikels. In de conventikels werd voornamelijk literatuur uit de tijd van de Nadere

Reformatie gelezen. We zagen bijvoorbeeld dat in Uithuizermeeden gelezen werd uit Redelijke godsdienst van Willem à Brakel. In dergelijke literatuur werd veel nadruk gelegd op de noodzaak van persoonlijke wedergeboorte. Er werd veel aandacht besteed aan persoonlijke geloof en bevinding. Hierdoor kan een klimaat gecreëerd worden dat open staat voor de verschijnselen zoals zich die in deze periode voordeden. Verschijnselen waar veel nadruk lag op persoonlijke boetedoening, geloofsworsteling en bekering.

Maar waarom de opwekkingen zich beperkten tot Groningen en Bunschoten²³ is moeilijk te verklaren. Ook in andere plaatsen waren immers conventikels waarin literatuur uit de tijd van de Nadere Reformatie werd gelezen. Duidelijk is wel dat de afgescheiden kerken in het begin in ieder geval nog geen krachtige, eenduidige gemeenschap vormden.

De opwekking is uiteindelijk als een nachtkaars uitgegaan. Na een aantal jaren was er weinig van over. Ook in de literatuur is het speuren naar sporen van deze opwekkingen. Je zou kunnen zeggen dat de opwekkingen kort maar heftig waren.

Wat heeft ons onderzoekje nu opgeleverd? In de eerste plaats dat de Geest niet te binden is. Hij werkt op zijn manier en Hij kan voor wonderlijke opwekkingen zorgen. Waar geestelijke dorheid en lauwheid heerst, kan de Geest voor levend geloof zorgen.

Maar ten tweede is ook duidelijk dat niet alle geestdrift ook daadwerkelijk uit de Geest is. Er is kennelijk maar weinig voor nodig om een opwekking te laten uitmonden in een excès en daardoor een dwaling.

Al met al is het niet verstandig om bepaalde gebeurtenissen direct te veroordelen. We kunnen de Geest niet voorschrijven hoe Hij moet werken. Maar tegelijk is het ook niet verstandig om alles klakkeloos toe te schrijven aan de Geest. De door ons bestudeerde gebeurtenissen manen tot voorzichtigheid.

Dit valt volgens ons te leren uit deze episode uit de kerkgeschiedenis.

Ds. B. van der Wal is predikant van de Gereformeerde Kerk te Oosterwolde en ds. Z.J.C. van Harten te Blije-Holwerd

Noten:

- 1 De gebeurtenissen zijn door Helenius de Cock beschreven in zijn boek over het leven van zijn vader, Hendrik de Cock. Helenius de Cock, *Hendrik de Cock: Eerste Afgescheiden Predikant in Nederland*. Delfzijl: Jan Haan, 1886, 463-465.
- 2 De Cock, *Hendrik de Cock*, 465.
- 3 De Cock, *Hendrik de Cock*, 467.
- 4 De Cock, *Hendrik de Cock*, 468.
- 5 S. van Velzen, *Gedenkschrift der Christelijke Gereformeerde Kerk, bij Vijftig-jarig Jubilé, 14 oktober 1884*. Kampen: Zalsman, 1884, 194.
- 6 Het gaat om een drietal brieven, gedateerd op respectievelijk 15-02-1840 (brief 1), 10-03-1840 (brief 2) en 13-04-1840 (brief 3). De brieven staan afgedrukt in C. Smits, *De Afscheiding van 1834*. Deel 4. Provincie Utrecht. Dordrecht: Van den Tol, 1980, 69-74. Ook Helenius de Cock heeft ze opgenomen in zijn *Hendrik de Cock*, 469-477.
- 7 Brief 1.
- 8 Brief 1.
- 9 Brief 1.
- 10 Brief 1.
- 11 Brief 1.
- 12 Brief 2.
- 13 Jacobus Beukers, *Gedenkschrift van het ontstaan der Christ. Geref. Gemeente. te Bunschoten*. Kampen: Zalsman, 1883, 64.
- 14 Het gaat hier om de brief van 15-02-1840, zie voetnoot 6.
- 15 De brief die samen met De Cocks voorwoord is uitgegeven, is onder de titel *Werkingen van Gods Genade en Geest, te Bunschoten en Spakenburg*, opgenomen in deel 2 van *Hendrik de Cock, Verzamelde Geschriften*, Houten: De Hertog, 1986, 637-647.
- 16 Brief 3.
- 17 Beukers, *Gedenkschrift*, 70.
- 18 Smits, *Afscheiding van 1834*, Utrecht, 75-76.
- 19 Zie voor 'de zwarte tijd': A. Blokhuis en Gijsbert Blokhuis, *Uit de oude doos: wat een eeuw geleden in Bunschoten en Spakenburg is geschied. De Afscheiding 26 juni 1836-26 juni 1936*. Spakenburg: Blokhuis, z.j. [1938], 119-124 en *De gouden draad: Geschiedenis van de Gereformeerde Kerken te Bunschoten, Eemdijk en Spakenburg 1836-1986*. Bunschoten: De Bunschoter, 1988, 77-90.
- 20 Van Velzen, *Gedenkschrift*, 192.
- 21 Van Velzen over de opwekking in Bunschoten: "Waren gedurende eenige weken de krachtige werkingen van des Heeren Geest en de groote bewijzen van Gods genade in vele leden gebleken, waardoor liefde, vrede, blijdschap en onderlinge vereeniging zóó buitengewoon bij hen gevonden werden, daarna werden andere leden door een geest van zelfverheffing zoozeer vervoerd, dat zij tot groot nadeel en ontrusting der gemeente dreigden te worden." Velzen, *Gedenkschrift*, 193.
- 22 Van Velzen en Niezen brachten in september 1840 huisbezoeken in Bunschoten. Ze ontmoetten gemeentelieden die zich niet gebonden achtten aan de bijbel. Deze gemeentelieden stelden hun eigen dromen en gezichten boven het Woord van God. Van Velzen en Niezen veroordeelden dit van harte. Beukers, *Gedenkschrift*, 70-71.
- 23 Het is aannemelijk dat de opwekking in Bunschoten mede beïnvloed is door de zogenaamde 'Nijkerkse opwekkingen' uit 1749-1751. Smits legt deze link o.i. terecht: Smits, *Afscheiding van 1834*, Utrecht, 71.